Шарқ юлдузи

Sharq yulduzi

- NASR
- NAZM
- DRAMATURGIYA
- MUMTOZ ADABIYOT
- YOSHLAR DAFTARI
- JAHON ADABIYOTI
- ESTETIKA
- SAN`AT FALSAFASI
- ADABIYOTSHUNOSLIK
- SAN`ATSHUNOSLIK

ISSN 0131 – 1832

5 / 2018

ЯНГИ АДАБИЁТ НАЗАРИЯСИ ЗАРУР

Марҳабо ҚЎЧҚОРОВА

Ўзбек адабий танқидчилиги худди бадиий адабиёт тарихи сингари узоқ йиллик тараққиёт босқичини босиб ўтди. Баъзан баландлаб, баъзан пастлаб, ривожланиб, бойиб, ўзининг аниқ бир қиёфасига эга бўлди. 2017 йилда танқидчиликнинг фольклоршунослик, мумтоз адабиётшунослик, XX аср ўзбек адабиёти ва ҳозирги адабий жараён, адабиёт назарияси, таржима ва адабий алоқалар каби асосий йўналишлари таҳлил этилганда қуйидаги манзара ҳосил бўлади.

Фольклоршунослик йўналиши бўйича катта, ўрта ҳамда ёш авлод танқидчиларидан С. Рўзимбоев (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №1. З. Эшонова (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №1), Н. Очилов (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №2), Ш. Назарова (“Шарқ юлдузи”, 2017. №1), М. Темирова (“Шарқ юлдузи”, 2017. №1), У. Усмонова (“Шарқ юлдузи”, 2017. №6), Ш. Имомназарова (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №3. “Ёшлик”, 2017. №4), М. Зоҳидова (“Шарқ юлдузи”, 2017. №9), М. Жўраева (“Ёшлик”, 2017. №3) Ф. Жабборов (“Шарқ юлдузи”, 2017. №11) каби фольклоршуносларимизнинг илмий мақола ва тақризлари даврий матбуот саҳифаларида нашр этилган. Албатта, ҳар бир мақола, мақола муаллифлари, яратилган барча мақолаларнинг илмий янгилиги, ютуқлари ва камчиликлари хусусида батафсил тўхталиш имконимиздан ташқари иш бўлгани боис, уларнинг умумий савияси, тенденцияларига тўхталиб ўтамиз. Маълумки, ўзбек фольклоршунослиги 100 йилдан ортиқ вақт давомида катта адабий мактаб сифатида шаклланди. Бугунги кунда бу соҳада Т. Мирзаев етакчилигидаги М. Жўраев, Ш. Турдимов, Ж. Эшонқулов ҳамда вилоятлардаги фольклоршунос олимлар С. Рўзимбоев, Д. Ўраева сингари адабий жамоатчиликка, қолаверса, халқаро миқёсда ҳам танилган фольклоршунос олимларимиз фаолият олиб боришмоқда. Устоз-шогирдлик анъанаси фольклоршунослик соҳасида кўнгилдагидек кечаётганини фахр билан тилга олиш мумкин. Устозлар етовида тадқиқотлар олиб бораётган ўрта ва ёш авлод 2017 йил давомида халқ оғзаки ижоди жанрлари (достон, эртак, қўшиқ, мақол, алла) ва уларнинг муҳим бадиий-ғоявий хусусиятлари ўрганилган. Хусусан, ёш фольклоршунос тадқиқотчилар орасида Шаҳноза Назарованинг “Қаҳрамон,

---

Марҳабо ҚЎЧҚОРОВА – филология фанлари номзоди. 1976 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Бадиий сўз ва руҳият манзаралари” номли илмий монография муаллифи. “Ҳозирги ўзбек насрида бадиий шартлилик” мавзусида докторлик диссертацияси устида иш олиб бормоқда.

ҳомий ва кўмакчи” ҳамда Фаррух Жабборовнинг “Маликаи айёр”да ҳаёт дарахти” мақолаларини алоҳида ажратиб кўрсатиш жоиз. Ҳар икки тадқиқотчининг илмий мақолаларида масалага чуқур кириш, қиёсий-типологик, илмий-академик услубда фикрлаш тенденцияси кўзга ташланиб турибди. Устоз фольклоршунос С. Рўзимбоев “Хоним халфа ҳаётининг янги саҳифалари” мақоласида шўро даври адабиётшунослигида айтилиши, талқин этилиши мумкин бўлмаган жиҳатларни таҳлил этиб берган ва шу тариқа илмий жамоатчиликка янги маълумотларни тақдим этган.

Ўзбек мумтоз адабиёти йўналиши бўйича И. Ҳаққулов (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №1, №2), Ш. Сирожиддинов (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №1), С. Олим (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №1), Д. Салоҳий (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №2. “Шарқ юлдузи”, 2017. №6), Н. Жумахўжаев (“Шарқ юлдузи”, 2017. №3), Қ. Эргашев (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №1, №5), А. Абдуқодиров (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №1), Э. Очилов (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №1, №5), Б. Ражабова (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №1, №3, №4), Т. Хўжаев (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №4), Ф. Каримова (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №1), З. Қобилова (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №5), А. Қурбонов (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №5. “Шарқ юлдузи”, 2017. №.11), М. Асадов (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №1, №3, №5, №4), С. Маткаримова (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №1), Т. Султонов (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №1), М. Бердимуродова (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №2), К. Раҳимов (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №4), М. Шарипова (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №4), И. Исмоилов (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №5), А. Эркаев (“Шарқ юлдузи”, 2017. №.4), А. Асил (“Шарқ юлдузи”, 2017. №4), З. Мамадалиева (“Шарқ юлдузи”, 2017. №.10), А. Абдужалилов (“Ёшлик”, 2017. №2) каби турли авлод вакилларининг мақола ва тақризлари даврий матбуотда чоп этилган.

Шуни алоҳида қайд этишни истардикки, “Ўзбек тили ва адабиёти” журналининг ҳар йилги 1-сони Алишер Навоий юбилейига бағишланади. Ушбу илмий-ижодий анъана 2017 йилда ҳам давом эттирилган, бу сонда шоирнинг 576 йиллик юбилейи муносабати билан адабиётшунос ва тилшунос олимларнинг жами 15 та мақоласи чоп этилган. Кузатишларимиз натижасида, ўзбек навоийшунослигини *“анъанавий навоийшунослик”* ва *“янги ўзбек навоийшунослиги”*га ажратиш мумкинлигини ҳис этдик. Навоий ҳаёти ва ижодига ёндашувда ўзбек адабиётшунослигининг янги авлоди шаклланди. Хусусан, янги навоийшунослар сифатида Сувон Мелиев, Узоқ Жўрақулов каби олимларнинг мақола ва монографияларини кўрсатиш мумкин.

2017 йил “Ўзбек тили ва адабиёти” журналида нашр этилган Ш. Сирожиддиновнинг “Навоийни англаш – ўзликка қайтиш демак”, И. Ҳаққулнинг “Навоий шеъриятида тарк тушунчаси ва талқинлари”, С. Олимнинг “Сўзнинг шаклдошлиги ва кўпмаънолигига асосланган бадиий санъатлар”, Қ. Эргашевнинг “Айрим мавзу ва образлар бадиий талқинида Ренессанс ғояларининг инъикоси”, Э. Очиловнинг “Нажмиддин Комилов – навоийшунос”, Б. Ражабованинг “Алишер Навоий ва Имом Бухорий” каби ўндан зиёд мақолалар Навоий ижодининг турли қирраларини ўрганишга бағишланган. Шунингдек, шоҳ ва шоир Амирийнинг 230 йиллиги муносабати билан ёзилган И. Ҳаққуловнинг “Амирий шахсияти ва форсий шеърияти” (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №5), З. Қобилованинг “Амирий ва унинг адабий мероси” (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №5), Э. Очиловнинг “Амирий ижодида Бедил анъаналари” (“Ўзбек тили ва адабиёти”, 2017. №5) мақолалари эътиборни тортади.

Умуман олганда, Истиқлолдан кейинги даврда адабий танқидчиликнинг барча соҳаларида ЯНГИЧА илмий қарашлар билан шўро даври (таъбир жоиз бўлса, эски) танқидчилиги тўқнаш келиб қолди. Шунинг учун ҳам янги ўзбек фольклоршунослиги, янги навоийшунослик, янги ўзбек насри, янги ўзбек шеърияти, янги ўзбек адабиёти деган истилоҳлар пайдо бўлди. Айни пайтда бу икки адабий авлод вакиллари бадиий асарга, ижодкор биографиясига, ижодкор лабораториясига ёндашувда икки хил йўлда қоим туришибди. Хусусан, Навоий ва бошқа мумтоз адабиёт намояндалари ижодини ислом дини ва "Қуръони Карим" анъаналари, шунингдек, тасаввуф илми билан муштаракликда ўрганиш ва талқин этиш тамойиллари кўзга ташланмоқда. Бизнингча, олимларимиз мумтоз адабиёт вакиллари ижодини таҳлил этишда оддий халққа тушунарли қилиб етказишга интилишлари даркор. Ҳадеб, Навоий ва унинг салафлари ҳаёти ва ижодини Ислом дини ва тасаввуф билан ҳаддан зиёд боғлаб ташлаш тамойиллари унчалик тўғри эмас. Танқидчи бадиий адабиёт тарихининг қайси бир даврини тадқиқ этмасин, холислик, ҳаққонийлик, адолатлилик мезонларидан асло чекинмаслиги керак.

Бадиий тафаккурнинг янгиланиши муносабати билан танқидчиларимиз фаолияти ва таҳлилларида янги илмий тафаккур элементлари, янгича таҳлил методлари вужудга келди. Албатта, бу ижобий ўзгаришларни мамнуният билан таъкидлаш даркор. Эндиликда ўзбек адабиётшунослигида турли фанларнинг аралашуви натижасида кесишма таҳлиллар вужудга келди. Жумладан, бир қатор танқидчиларимизнинг илмий изланишларида адабиёт ва дин, адабиёт ва фалсафа, адабиёт ва фольклор, адабиёт ва миф, адабиёт ва тарих, адабиёт ва психология сингари икки фанга хос текшириш методлари чатишиб кетганини кузатиш мумкин. Бундай фанлараро кесишув табиийки, танқидчилик соҳасида катта ва янги илмий-ижодий тафаккур уфқларининг кенгайишига асос бўлади.

XX аср ўзбек адабиёти ва ҳозирги адабий жараён йўналиши бўйича даврий матбуотда турли авлод вакилларининг, жумладан, Н. Каримов ("Ўзбек тили ва адабиёти", №3), Б. Назаров ("Ўзбек тили ва адабиёти", №2), Н. Раҳимжонов ("Шарқ юлдузи", №3), И. Ҳаққулов ("Ўзбек тили ва адабиёти", 2017. №3), Д. Тўраев ("Шарқ юлдузи", №6), Ҳ. Умуров ("Ёшлик", 2017. №8), М. Холбеков ("Ёшлик", 2017. №12), Б. Карим ("Шарқ юлдузи", №9. "Тафаккур", №2. "Ёшлик", 2017. №4, №7), Ш. Аҳмедова ("Ўзбек тили ва адабиёти", №2), С. Мелиев ("Шарқ юлдузи", №11), А. Алимбеков ("Шарқ юлдузи", №4), Р. Баракаев ("Ўзбек тили ва адабиёти", №4), С. Тўлаганова ("Ўзбек тили ва адабиёти", №5, "Шарқ юлдузи", №3), А. Пиримқулов ("Шарқ юлдузи", №6), И. Ҳасанов ("Шарқ юлдузи", №10), И. Санаев ("Шарқ юлдузи", №6), Л. Шарипова ("Ёшлик", 2017. №6), М. Шералиева ("Шарқ юлдузи", №1, "Тафаккур", 2017. №1), Ф. Ражабова ("Ўзбек тили ва адабиёти", №1), С. Қуронов ("Ўзбек тили ва адабиёти", №2), И. Ибрагимов ("Ўзбек тили ва адабиёти", №2), Д. Тожибоева ("Ўзбек тили ва адабиёти", №4), У. Амонов ("Ўзбек тили ва адабиёти", №5), Б. Ёқубов ("Шарқ юлдузи", №3), З. Сувонов ("Шарқ юлдузи", №9), О. Тошбоев ("Ёшлик", 2017. №5) кабиларнинг мақолалари чоп этилди.

Замонавий адабиёт йўналишида ёзилган мақолалар орасида Н. Каримовнинг "Абдулла Қодирийнинг адабий-эстетик қарашлари", Б. Назаровнинг "Эркин Воҳидов ижодида трагикомедия", И. Ҳаққуловнинг "Ҳассос адабиётшунос ва толмас мураббий", Б. Каримовнинг "Бобур ва Қодирий", С. Мелиевнинг "Таҳлил мусиқаси", У. Ҳамдамнинг "Бир мисра остидаги минг хазина", С. Тўлаганованинг "Ижодкор шахсини ўрганишнинг назарий муаммолари", С. Қуроновнинг "Шеъри-

ятда бадиий синтез муаммоси” тадқиқотлари оригинал таҳлили, оҳори тўкилмаган янгича қарашлари, илмий кузатувлари билан алоҳида ажралиб туради. Хусусан, С. Мелиев “Таҳлил мусиқаси” мақоласида Азиз Абдураззоқнинг “Оқликка шафқат” ҳамда “Эҳтиёт шарт” номли икки шеърини батафсил, оригинал таҳил этиб беради. Асосий йўналиши мумтоз адабиёт бўлса-да, замонавий адабиёт соҳасида ҳам жиддий тадқиқотлар яратиб келаётган И. Ҳаққуловнинг “Ҳассос адабиётшунос ва толмас мураббий” мақоласи профессор Тожи Қораевнинг илмий-ижодий ва педагогик фаолиятини эслаш, қолаверса, домла яратган қатор тадқиқотлар мазмуни ва ўзига хос қизиқишларини ҳам илмий, ҳам публицистик, ҳам эссеистик тарзда талқин этиши билан диққатимизни ўзига жалб этди. Умуман, 2017 йил давомида замонавий адабиёт йўналишида ниҳоятда теран, жиддий тадқиқотлар яратилгани кишини қувонтиради. Лекин 100 йилдан зиёд вақтни кўз олдимизга келтирганимизда, бу тадқиқотлар денгиздан бир томчи экани ҳис этилади. Ёзиладиган, ўрганиладиган адиблар, адабий авлодлар, муаммолар, бадиият қирраларининг янги-янги жиҳатларини очиб бериш бугунги адабий жараён билан шуғулланаётган мутахассислар елкасига катта масъулият юкламоқда. Айниқса, шўро даври ижодкорлари яратган дурдоналарга, уларнинг давр билан ҳамнафас яратилган ижодига янгича талқинлар зарур бўлиб турибди. Албатта, бундай янгича талқинлар қатор адабиётшуносларимизнинг мақолаларида кўзга ташланмоқда. Шўро даври ўзбек адабиётига нисбатан ёппасига салбий муносабатда бўлиш кайфиятида бўлмаслигимиз керак. Аксинча, ижодкор ва давр, ижодкор ва унинг илгарилаган бадиий тафаккур қирраларини очиб беришга ҳаракат қилиш даркор.

Адабий танқидчиликнинг турли йўналишларида фаолият олиб бораётган олимлар ва ёш тадқиқотчиларнинг иқтидори, бадиий асарни ҳис қилиш диди, фанга бўлган муносабати бир хил эмас. Баъзи бир ёш тадқиқотчилар, ҳатто фан доктори, фан номзоди унвонига эга бўлган олимларнинг ишларида ҳам примитив, баёнчилик, қуруқ ҳикоя қилиш кузатилади. Танқидчи қачонки, бадиий асардан, ёзувчидан кўтарила олса, у бадиий асарни тўлақонли жуда бўлмаса, кўнгилдагидек таҳлил қила олади. Афсуски, 2017 йилда чоп этилган баъзи мақолаларда илмий муаммонинг ўзи йўқ. Ёки шеърий парчани келтириб, орқасидан насрда баён этиш, насрий асарни ҳам қайтадан ҳикоялаш, баён этиш кузатилмоқда. Тўғри, танқидий-таҳлилий мақолаларда танқидчининг ўз мақсадини амалга ошириш учун асардан парчалар келтириш, ҳатто баён қилиш ҳам керак. Аммо бу ҳолатлар меъёрида бўлгани тузук.

Ҳар бир фан соҳасининг келажагини айта олувчи “Синоптик олимлари” бўлади. Улар илм-фаннинг келажакдаги тараққиётини бошқаларга қараганда, камида 5–10 йил олдин кўра олади. Шу маънода, уларни “Илмнинг хос эгалари” деб таърифлаш мумкин. Бугунги замонавий адабиётни ўрганиш соҳасида анча оқсоқликлар кузатилади. И. Султон, М. Қўшжонов, Б. Саримсоқов каби олимларимизнинг ўрни сезилади. Улардаги адабиёт тараққиётини олдиндан сеза олиш, кўра билиш қобилияти ноёб туғма талантдир. Бугунги кунда ҳам саноқли бўлса-да, “синоптик олимларимиз” бор. Жумладан, турли йўналишда ижод қилаётган Н. Каримов, У. Норматов, Б. Назаров, Н. Раҳимжонов, И. Ҳаққулов, Ҳ. Абдуллаев, Й. Солижонов, Ҳ. Болтабоев, Д. Қуронов, С. Мелиев, Б. Карим, У. Жўрақулов каби олимларимиз ана шундай туғма қобилият соҳибларидир. Ўзбек адабий танқидчилигининг ижодий-илмий фаолиятини жадаллаштириш ва сифат жиҳатдан уни янгилаш мақсадида тадқиқотчилар доимо уларнинг илмий маслаҳатларига муҳтождирлар.

Адабиёт назарияси, таржима ва адабий алоқалар йўналиши бўйича матбуот саҳифаларида М. Холбеков, С. Мелиев, Х. Раҳимов каби кўплаб олимларимизнинг танқидий, таҳлилий мақолалари чоп этилган. Назаримизда, кейинги пайтда устоз-шогирдлик анъаналарида бир қадар сусткашлик сезилади. Баъзи устозлар шогирдга қандай мавзуни ишлаш кераклиги ҳақида фикр бера олмайди. Аммо шунга қарамасдан, шогирд олишга ишқибозлар. Қарабсизки, устоз-шогирднинг югургани сомонхонагача қабилида илмий ишлар ёзилаётир. Қачонки, устознинг билими, диди, илмий тафаккури теран бўлса, у сифатли шогирд тайёрлашга қобил бўлади.

Баъзи бир танқидчиларимизда нигилистик қараш бор. Уларнинг наздида фақатгина адабиётда лидер бўлган ижодкорларнигина ўрганиш, улар ҳақида тадқиқотлар яратиш керак деган фикр бор. Бу қараш ҳам мутлақо нотўғри. Ҳамма даврларда бўлгани каби катта истеъдодлар атрофида ўртамиёна ижодкорлар ҳам тинмасдан қоғоз қоралашади. Адабий танқидчилик эса уларнинг ҳам асарларини ўқиб, одилона баҳо бериши адолатдандир.

2017 йилда яратилган адабий-танқидий тадқиқотлар рўйхати ва уларнинг мазмунидан қуйидагилар англашилмоқда:

Адабий танқидчилик бир жойда муқим туриб қолгани йўқ, у имкон қадар ҳаракатда; аммо яратилган барча тадқиқотларнинг илмий савиясини юқори даражада деб бўлмайди. Уларнинг баъзиларида қуруқ баён, фактографиклик, компляция, мақоладан мақола ясаш ҳоллари учрайди. Чинакам соф илмий-назарий мақола эса ҳар кун, ҳар соатда яратилавермайди, буни ҳам назардан четда қолдирмаслик керак.

Энг жиддий гап эса, ўзбек адабиётшунослигида ҳали ҳамон миллий ўзбек адабиёт назариясининг яратилмаганлигидир. Бадиий асар қонуниятларини чиқаришда олимларимиз рус-европа адабиётшунослари яратган назарий қонун-қоидалар асосида илмий хулосалар чиқаришаяпти. Биз бунга қарши эмасмиз. Илмнинг тошу тарозиси ҳамма жойда бир хил мезонга эга. Аммо ўзбек олимлари токайгача хорижлик олимлар яратган назарияларга сажда қилади?

Бир йиллик адабий-танқидий мақолалар жанр нуқтаи назаридан қаралганда, муаммоли мақола, таҳлилий мақола, тақризлар, юбилей мақола, умумлаштирувчи илмий-академик мақола, эссе-мақола шаклларини кузатиш мумкин. Замонавий адабиёт бўйича ёзилган мақолалар XX асрнинг энг катта ижодкорлари А. Қодирийдан тортиб, энг ёш адабий авлод ижодини таҳлил ва талқин этиб беришга бел боғлаган. Аммо даврлар, адабий сиймолар, асарлар кўп. Бадиий адабиётнинг кўлами катта. Уни ўрганадиган чинакам мутахассис эса кам. Халқ ибораси билан айтганда, "дард бору, дармон йўқ". Аммо шунга қарамасдан, адабий танқидчилик ўз миссиясини баҳоли қудрат бажаришда давом этиб келмоқда.

2017 йил сарҳисобида илмий мақолалар ва тақризларнинг сони 100 дан ошиб кетди. Ўзбек адабий танқидчилигининг савиясини кўтариш мақсадида, бугунги замонавий адабиётдаги янгиланишларга мос Янги миллий адабиёт назариясини яратиш зарурияти туғилмоқдаки, бу айни пайтда назариётчи олимларимиз олдига катта бир масъулиятли ишни кўндаланг қўймоқда. Абдула Қаҳҳор бир пайтлари ўзбек адабиётининг келажагини буюк деб таърифлаган эди. Биз ҳам Абдулла Қаҳҳорнинг некбин орзу-ниятларига эш равишда адабий танқидчилигимизнинг ҳам келажаги буюк бўлишига умид қиламиз.